

ਜਮਾ ਕਰਤਾ :-

ਅਨੀਤਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ
ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ ਲੜਕੀਆਂ,
ਲੁਧਿਆਣਾ

ਪੂਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ

ਵਿਸ਼ਾ:- ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਘਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਪੂਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ “ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਦਿ ਕਾਲ” ਕਹਾਂਉਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ 8ਵੀਂ-9ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ, ਮੰਛਦਰ ਨਾਥ, ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਚਰਪਟ ਨਾਥ, ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ, ਰਤਨ ਨਾਥ, ਭਰਥਰੀ ਨਾਥ ਦਾ ਨਾਮ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਥਾਂ ਦੇ ਦੋਹਿਆਂ, ਪਦਿਆ, ਸ਼ਬਦਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਦੂਸਰੀਆ ਉੱਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਵੀ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਪ੍ਰੋ. ਮੌਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਮੁੱਢ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਡਾ.ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਤੀਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ:-

“ਜੋਗੀਆ ਦੇ ਮਹੰਤਾ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨੂੰ ਨਾਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਥ ਸਵਾਮੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ (ਯੋਗੀ) ਲਈ ਜੋਗੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।”

ਪ੍ਰੋ.ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਅਨੁਸਾਰ:-

“ਜੋਗੀਆ ਦੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਸਦਕਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਨੁਪਮਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਜੋਗ ਅਤੇ ਜੋਗ ਮਤ:-

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ 'ਯੋਗ' ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ

ਜੋਗ ਬਣ ਗਿਆ ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਹਨ

'ਜੁੜਨਾ' ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਰਾਂਗੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੈ ਜੋਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਸ ਸੰਜਮ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੋੜਦਾ ਹੈ। ਜੋਗ ਅਭਿਆਸ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸੰਜਮ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਧੀ ਹੈ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅੰਤਰੀਵ ਤੇ ਦਿੱਬ ਰਹੱਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਯੋਗ ਕਈ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ-ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਨਾ, ਸਮਾਧੀ ਲਾਉਣਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਨੋਰਥ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਫ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਯੋਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸੰਜਮ, ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੈ।'

ਡਾ. ਰਾਧਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ :-

“ਜੋਗ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਨਾਂ ਦੀਆਂ ਇਛਾਂਵਾਂ ‘ਤੇ ਕਾਬੂ
ਰੱਖਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸ
ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਜੋਗ ਮੱਤ ਦਾ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਪੱਖ: ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਜੋਗ ਮੱਤ

ਆਤਮ ਸਾਧਨ ਦਾ
ਮੱਤ ਸੀ ਪ੍ਰੰਤੂ ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ
ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਖਾਂਸੀ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ, ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ
ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਸੁਧਾਰਿਆ ਵਰਣ ਭੇਦ ਮਿਟਾਇਆ। ਜੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਸੇਵਕ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ
ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ।

ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸਾਹਿਤ

- ਪੁਰਵ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਆ ਸਾਹਿਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ
ਦੀ:-

- ਗੌਰਖ ਨਾਥ:-

ਗੋਰਖ ਨਾਥ :- ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਜੋਗ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ

ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ‘ਡਾ.ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ 940ਈ. ਤੋਂ 1040ਈ. ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਤਪ ਸਾਧਨਾ ਕਰਕੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ:- ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਟਿੱਲਾ, ਗੋਰਖ ਦੀ ਹੱਟੜੀ ਆਦਿ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਤ ਦਾ ਜੁਲਾਹਾ ਅਤੇ ਕਈ ਤੇਲੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਸੁਨਿਆਰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਨਿਆਰ ਹੋਣ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ ਸੋਨਾ ਲਿਉ ਰਸ ਸੁਨਾ ਲਿਉ
ਮੇਰੀ ਜਾਤ ਸੁਨਾਰੀ ਰੇ”

ਗੋਰਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬ੍ਰਹਮਭਾਂਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਿੰਬਾਂ, ਉਪਮਾਵਾਂ ਰੂਪਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗਰੂ ਸਹਿਬਾਨਾ ਅਤੇ ਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਾਫੀ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਜਿਵੇ:-

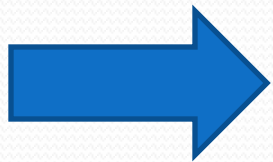
ਹਿੰਦੂ ਧਿਆਵੇ ਦਿਹੁਰਾ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਸੀਤਾ,
ਜੋਗੀ ਧਿਆਵੇ ਪਰਮਪਦ, ਦਿਹੁਰਾ ਨਾ ਮਸੀਤਾ। ”

ਗੋਰਖ ਇੱਕ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਕਦਮ ਚੁਕੇ। ‘ਮੂਰਤੀ’ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ, ‘ਯੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ’, ‘ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਖੰਡਨ’, ‘ਏਕਤਾ ਤੇ ਸਮਾਨਤਾ’।

ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਲਈ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਅਲਪ ਆਹਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਦੱਸੀ।
“ਖਾਇਆ ਵੀ ਮਰੇ, ਅਣ ਖਾਇਆ ਵੀ ਮਰੇ,
ਗੋਰਖ ਕਹੇ ਪੂਟਾ, ਸੰਜਮੀ ਤਰੇ। ”

● ਡਾ. ਬ੍ਰਹਮਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ:-

“ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਥ ਮਤ ਦਾ ਦਾਸ਼ਨਿਕ ਪਰਿਪੱਖ ਕੀਤਾ ਹੈ।”

“ ਮਾਧਾ ਜੋੜ ਜਹੇ ਮੈਂ ਠਾਕਰ
ਮਾਧਾ ਰਾਧੇ ਕਹਾਣੈ ਚਾਕਰ
ਮਾਧਾ ਤਬਾਰਾ ਹੋਏ ਦੋ ਦਾਨੀ
ਕਹਿ ਗੌਰਖ ਤੀਨੇ ਅਗਿਆਨੀ। ”

ਰੁਪਕ ਪੱਖ

ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਬਾਣੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਕੁਝ ਦੋਹਿਆ, ਪਦਿਆ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਗਾਉੜੀ ਤੈਰਾਉ ਅਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਚਿੰਨ ਵੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:- ਦਿਗ, ਬਿਰਖ, ਨਾਰੀ, ਥੰਗ, ਅਲਪ, ਜੀਵਨ ਕੀ ਆਸਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਗ, ਬਿਰਖ ਨਦੀ ਆਦਿ। ਰੁਪਕ ਅਲੰਕਾਰ ਹਨ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨਦਾ ਹੈ:-

“ਖਾਏ ਝਰੇ ਸਲੂਣੈ ਜਰੈ, ਮੀਠੈ ਉਪਜੈ ਰੋਗ,
ਕਹੈ ਗੋਰਖ ਸੁਨਹੇ ਸਿਪਹੁ, ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਜੋਗ।”

ਸੋ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੰਘਾ ਵਿਅੰਗ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਇਸਤਰੀ ਬਾਰੇ ਜਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਭੈਂਬਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਅੰਗਮਈ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੋਰਖ ਦੇ ਨਾਂ ਹੇਠ ਇੱਕੋ ਵਾਰਤਕ ਰਚਨਾ ‘ਸੋਰਖ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾ’ ਵੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਨਾਥ

ਚਰਪਟ ਨਾਥ:- ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਚੇਲੇ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਅਤੇ ਰਤਨ ਨਾਥ

ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਸੀ। ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੇ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦਾ ਸਮਾਂ 890ਈ. ਤੋਂ 996ਈ. ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਚੰਧਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਾਇਲ ਵਰਮਾ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਬੜਾ ਪੱਕਾ ਜਟੀ-ਸਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਬੀਰ, ਜਲੂਣ ਤੇ ਸੁਥਰੇ ਵਤਗ ਮੂੰਹ ਤੇ ਖਰੀਆ-ਖਰੀਆ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਭੇਖੀ ਜੋਗੀਆ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਤਮਯੋਗ ਚਲਾਇਆ।

“ਭੇਖ ਕਾ ਜੋਗੀ ਮੈ ਨਾ ਕਹਾਉ,
ਆਤਮ ਕਾ ਜੋਗੀ ਚਰਪਟ ਨਾਉ।”

ਰਚਨਾ

ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਗੋਰਥ ਨਾਥ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੇ ਦੰਭ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਵਿਅੰਗ, ਟੋਕ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਗੱਲ ਤੇ ਭੇਖ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਗੋਰਥ ਮੱਤ ਨੂੰ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਗੋਰਥ ਨਾਥ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫਰਾਂਸੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਅਸਲ ਕਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ‘ਕਾਟਿਉ ਕੀ ਬਾੜੀ’ ਅਥਵਾ ‘ਕੰਡਿਆ ਦੀ ਝਾੜੀ’ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸੀ:-

“ਸਨ ਸਿਖਵੰਤਾ ਸੁਨ ਪਤਵੰਤਾ, ਇਸ, ਜਗ ਮੈ ਕੈਸੇ ਰਹਿਨਾ,
ਅੱਖੀ ਦੇਖਣਾ ਕੰਨੀ ਸੁਣਨਾ, ਮੁਖ ਸੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਨਾ।”

ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਸੰਜਮ ਦੇ ਗੁਣ ਮਿਲ ਅਲੰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਪਮਾ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਤ ਅਲੰਕਾਰ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

“ਕੁਤੇ ਨੀ ਨਿਆਂਈ ਮਾਂਗਨ ਨਾ ਜਾਣੈ।”

ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦੇ ਕੁਝ ਸਲੋਕ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚਲੀ ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੇ ਤਿੱਖਾਪਣ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

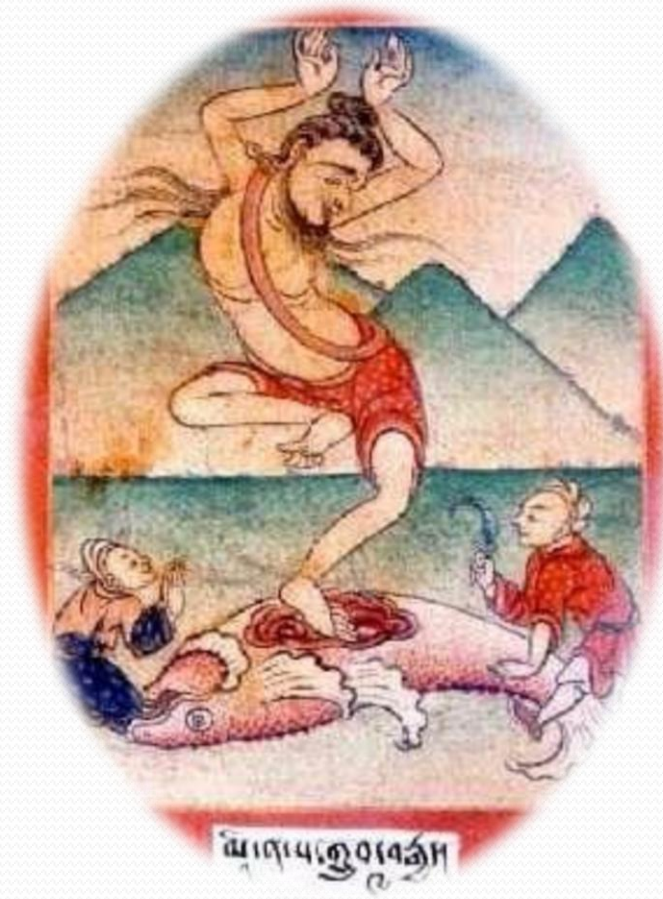
“ਜਿਸਕਾ ਕਾਮ ਤਿਸੀ ਕੌ ਸਾਜੇ,
ਔਰ ਕਰੇ ਤੋਂ ਠੀਕਾ ਬਾਜੇ।
ਚਰਪਟ ਕਹੇ ਇਹਿ ਅਚਰਜੁ ਦੇਖੁ,
ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ ਮੇਲਿਆ ਲੇਖ।”

ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਅੰਗ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਹਾਸ-ਰਾਸ ਧਾਰਾ ਦਾ ਮੋਢੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਠੇਠ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਵਾਂਗ ਠੇਠ ਹੈ।

“ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਚਰਪਟ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਸੁਮੇਲਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।”

ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ

ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ:- ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ ਨੂੰ ਆਦਿ ਨਾਥ ਮੰਨਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ ਦਾ ਗੁਰੂ ਭਾਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ 9ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤੀ ਰਚਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਕੁ ਪਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ ਪਦ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵੀ ਹਨ।

ਮਨੁੱਖੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਨਾਥ 'ਸ਼ਿਵਜੀ' ਦਾ ਅਵਤਾਰ 'ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ' ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ

ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ: — ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾ ਸਨਕਾਲੀ ਅਤੇ

ਗੁਰੂ ਭਾਈ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਨਿਵਾਸ ਜਨਮ ਤੇ ਦੇਹਾਂਤ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਨੂੰ ਅਜਕੁੱਲ ਜਲੰਧਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਜਲੰਧਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਪਿਆ। ਉਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ . ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਨਮਿਆ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਨਾਥ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਝਲਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਜਾਵਲੰਦ ਨਾਥ’ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਬੌਧ ਭਿਕਸ਼ੂ ਸਨ ਪ੍ਰੰਤੂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਧ ‘ਘੰਟਾਪਾਦ’ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਬਣ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ ‘ਸੱਤ ਗ੍ਰੰਥ’ ਮੰਨੇ ਗਏ।

ਜਲੰਧਰ ਨਾਥ ਦੀ 'ਸ਼ਬਦੀਆ' ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਰੰਗ ਸਾਫ਼ ਝਲਕਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇ:-

“ਅਬ ਜਲੰਧਰ ਪਾਠ ਜੀ ਕੀ ਸ਼ਬਦੀ”

“ਸਨ ਮੰਡਲ ਮੈ ਮਨ ਕਾ ਬਾਸਾ

ਜਹਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਜੋਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾ

ਆਪੈ ਪੁਛੇ ਆਪੈ ਕਹੈ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਿਲੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਦ ਲਹੈ ॥ 1 ॥

ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ

ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ ॥

ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ:— ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ ਅਤੇ

ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਗੁਰੂਭਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜੇ ਸਲਵਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜੈ ਸਿਆਲਕੋਟ ਦਾ ਵਾਸੀ ਟੇ ਨਾਮ ‘ਪੂਰਨ ਭਗਤ’ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਿੰਦੀ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਡਿਤ ‘ਅਯੋਧਿਆ ਸਿੰਘ ਉੱਪਾਧਿਆਇ’ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਕਿਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਚੋਰੰਗੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਕਥਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ:-

“ਮੈਂ ਸਲਵਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪਿਉ ਨੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੁਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੋਂ ਮਛੰਦਾ ਨਾਥ ਨੇ ਕਢਵਾਇਆ।”

ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੋਗ ਧਾਰਨ ਉਪਰੰਤ ਪੂਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਲੋਕ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ “ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ” ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਡਾ.ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਨੇ ਵੋਰੰਗੀ ਨਾਥ ਦਾ ਸਮਾਂ 1000 ਤੋਂ 1200 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਚੋਰੰਗੀ ਨਾਥ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਘੱਟ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨੀ ਵਧੇਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਤਾਂ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਰੰਗਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:-

“ਮਾਲੀ ਲੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲੋ,
ਸੀਚੇ ਸਹਿਜ ਕਿਆਰੀ।
ਉਨਮਿਨ ਕਲਾ ਏਕ ਪਹੂਪਨਿ,
ਪਹਿਲੇ ਆਵਗਵਨ ਨਿਵਾਰੀ।”

ਰਤਨ ਨਾਥ

श्री सिद्ध योगी रतन नाथ जी

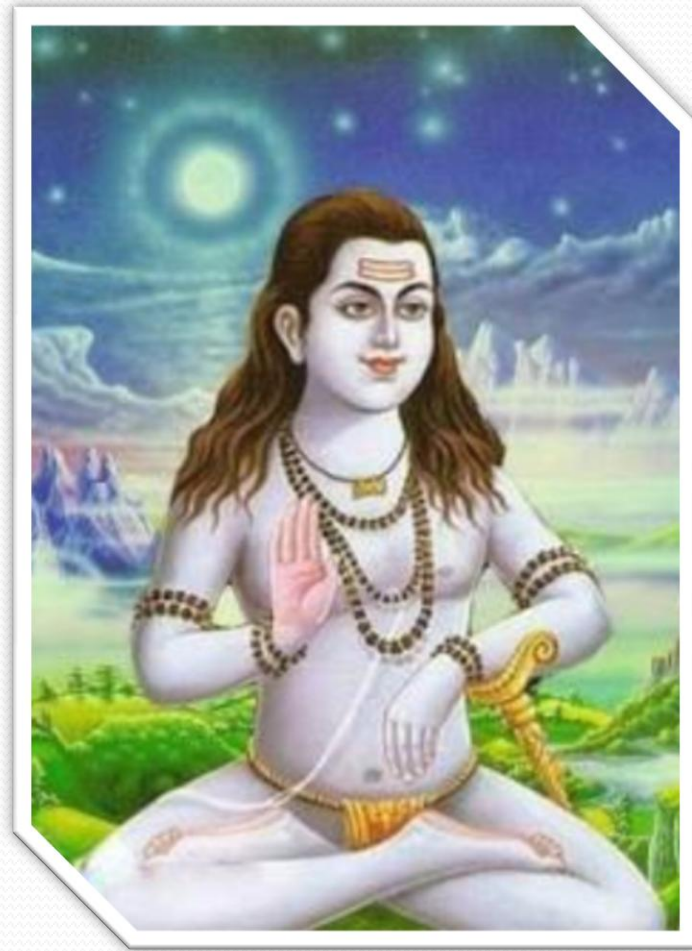
ਰਤਨ ਨਾਥ: - ਰਤਨ ਨਾਥ ਚੌਰੰਗੀ ਨਾਥ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਥ ਜੋਗੀ

ਦਾ ਕਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਛੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ।

ਇਸਦਾ ਸਮਾਂ 1000 ਤੋਂ 1200 ਈ: ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਦੋ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਉਹ ਬਠਿੰਡੇ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਬਠਿੰਡੇ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਰਤਨ ਨਾਥ ਦੇ ਸਮਾਧ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਕਿ ਉਹ ਨੇਪਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਹਾਜੀ ਰਤਨ, ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਤੇ ਪੀਰ ਰਤਨ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਥਾਂ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜੀ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ:-

“ਰੂਪਾ ਮਹੁੰਮਦ ਸੋਨਾ ਖੁਦਾਈ,
ਦੁਹੂੰ ਵਿੱਚ ਦੁਨੀਆਂ ਗੋਤਾ ਖਾਈਣ
ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਹਾਜੀ ਐਸੀ ਕਹੈ,
ਹਮ ਟੇ ਨਿਆਰਾ ਰਹੈ।”

ਭਰਥਰੀ ਨਾਥ

ਭਰਥਰੀ ਨਾਥ:- ਉਸਦਾ ਜੀਵਨ ਕਾਲ 1100 ਈ: ਤੋਂ 1200 ਈ:

ਵੀ ਵਿਚਕਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਪਿੰਗਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਅਦ ਗੌਰਖ ਨਾਥ ਟੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਨਾਥ ਪੰਥ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

गोपी नाथ

© Yogi Vilas Nathji Haridwar
© <http://guruvilasnathji.com>

Shri Shringeri (Gopichand) Nathji

Guru: Shri Siddha Yogi Jvalendra nathji.

Panth: Pav.

Place: Gauda area in Bengal, West Bengal (Rangapur).

Sadhana: Mulabandha-siddhi in siddhasana, garudasana-siddhi.

Tapasya: West Bengal, Rajasthan, Himalayas.

Deeds: Wandered around all India and propagated nath-dharma.

Painting

Murti

© Yogi Vilas Nathji Gafana
© <http://guruvilasnathji.com>

“श्री सिद्ध योगी भृंगेरी नाथ जी”

ਗੋਪੀ ਨਾਥ:—ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੇ ਖਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਮਾਵਕ ਚੰਦ ਤੇ
ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੈਨਾਵਤੀ ਸੀ। ਆਪ ਮਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਾਲ
ਹੀ ਜਾਗੀ ਬਣੇ। ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਵਾਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ
ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਚਰਪਟ ਨਾਥ ਦਾ ਗੁਰਭਾਈ ਸੀ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ
ਹੈ:—

“ਗੁਰੂ ਹਮਾਰੇ ਗੋਰਖ ਬੋਲੀਐ
ਚਰਪਟ ਹੈ ਗੁਰੂ ਭਾਈ ਜੀ
ਧੈ, ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਹਮਕੂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਕੀਰਸਾ
ਸੇਵੈ ਲਿਖਿਆ ਮੈਨਾਵਤੀ ਮਾਈ।”

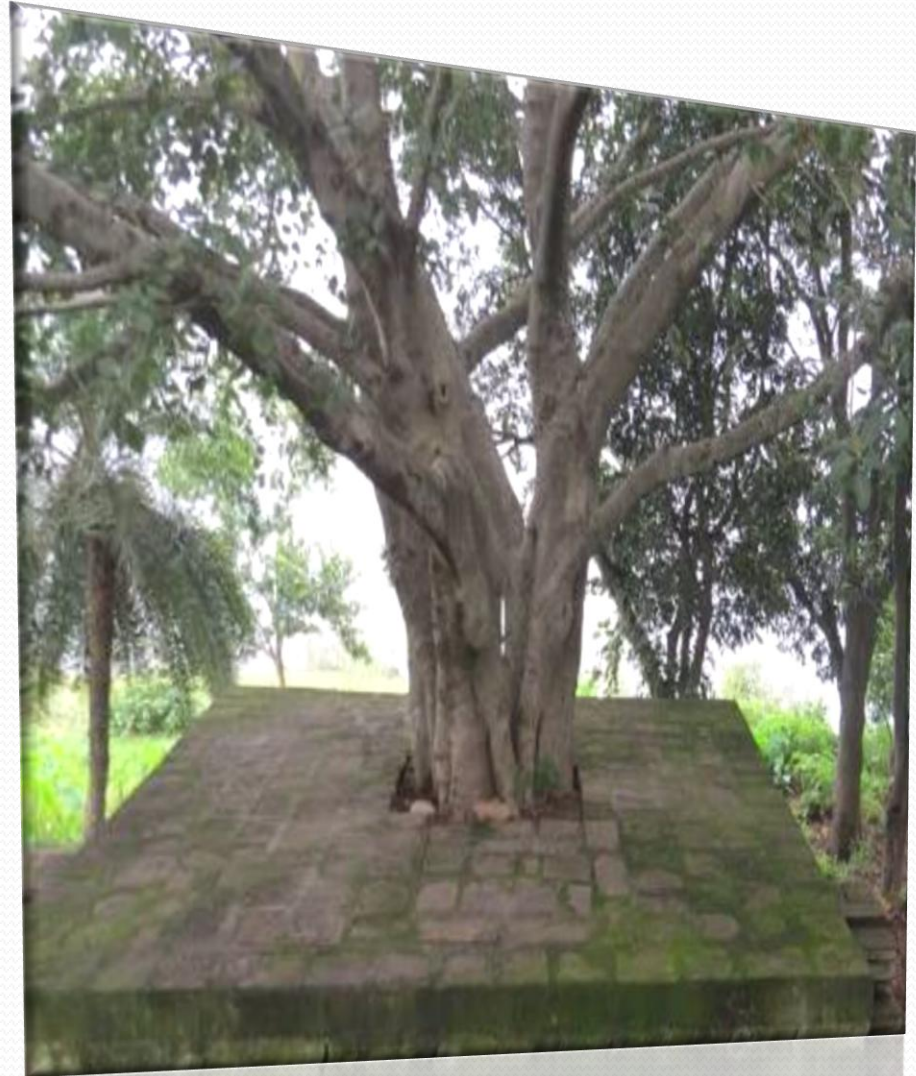
ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਥ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਥ ਕਵੀ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਜਿਸਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂਮ ਮਹੱਟਵਪੂਰਨ ਦੇਣ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਸਦੀ ਬਾਣੀ ਉਪਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ, ਚਰਪਟ ਨਾਥ, ਚੌਰੰਗੀ ਨਾਥ ਅਤੇ ਗੋਪੀ ਨਾਥ ਆਦਿ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਕਲਾ ਦੋਵਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਤਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਭਾਗ

ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਦ ਦੇ ਆਰੰਭਿਕ ਕਾਲ ਨੂੰ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣਾ ਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ।

1. ਇਹ ਜੋਗੀ ਘੁੰਮਣ ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਧੂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦਾ ਜਨਮ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਪੁਰ ਤਹਿਸੀਲ ਗੁਜਰਾਖਾਨਾ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿੱਚ ਗੋਰਖ ਹੱਟੜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਰਤਨ ਦਾ ਡੇਰਾ ਜੇਹਲਮ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਨਾਥ ਦਾ ਟਿੱਲਾ ਅਬੋਹਰ ਵਿੱਚ ਚੌਰੰਗੀ ਨਾਥ ਦੀ ਪੂਣੀ ਚਰਪਟ ਨੂੰ ਚੰਬੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋਗੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਨਿਰੋਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ।

ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ

2. ਨਾਥਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੋਣ ਦੀ ਅਗਲੀ ਵੱਡੀ ਦਲੀਲ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਿਕ ਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਮਹੱਤਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋਗ .ਖੱਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
4. ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।
5. ਨਾਥਾਂ ਕਵੀਓਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦੀਵਾਨਾ ਦਾ ਕਥਨ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ

“ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ”

ਸਿੱਟਾ:-

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ 9ਵੀਂ 10ਵੀਂ ਸਦੀ ਤੱਕ ਵਿਕਸਿਤ ਰੂਪ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕੀ। ਨਾਥ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕਲਾ ਦੋਹਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ।